

## תוכן עניינים

|    |                                                                                     |
|----|-------------------------------------------------------------------------------------|
| 2  | מבוא .....                                                                          |
| 4  | פרק ראשון: סקירת ספרות.....                                                         |
| 4  | מיעוט וזהות.....                                                                    |
| 5  | היחס לערביי ישראל .....                                                             |
| 6  | זהותם של ערביי ישראל .....                                                          |
| 7  | אסטרטגיות היטמעות של מיעוט בתרבות הכלל .....                                        |
| 8  | שפה וזהות .....                                                                     |
| 9  | דו-לשוניות וזהות כפולה בקרב ערביי ישראל .....                                       |
| 10 | ספרות וזהות .....                                                                   |
| 11 | כתיבה בשפת האחר מול זהות ונאמנות .....                                              |
| 15 | פרק שני: סייד קשוע .....                                                            |
| 15 | ביוגרפיה.....                                                                       |
| 16 | כתיבתו בעברית.....                                                                  |
| 18 | אלמנט הזהות ביצירותיו .....                                                         |
| 19 | השוואה: השפה העברית בטור האישי בעיתון "הארץ" לעומת העברית בספר "גוף שני יחיד" ..... |
| 21 | פרק שני: אנטון שמאס .....                                                           |
| 21 | ביוגרפיה.....                                                                       |
| 22 | כתיבתו בעברית.....                                                                  |
| 24 | לשונו של שמאס ברומן "ערבסקות" .....                                                 |
| 24 | אלמנט הזהות בספר "ערבסקות" .....                                                    |
| 27 | פרק רביעי: השוואה .....                                                             |
| 30 | פרק חמישי: דיון.....                                                                |
| 32 | ביבליוגרפיה.....                                                                    |

## מבוא

העבודה הנוכחית עוסקת בקשר שבין שפה לזהות, כפי שהוא מתבטא ביצירותיהם של שני סופרים ערבים-ישראלים בולטים: אנטון שמאס וסייד קשוע.

שפה וזהות הן מרכיבים בלתי נפרדים: השפה מעצבת את זהותו של הפרט עצמו (Berry, 2002; Poortinga, Segall & Dasen, 2002), ומבטאת ערכים כגון תרבות ומורשת (Bourdieu, 1977). בתוך זק וחלבי, 2006). גם לספרות יש משמעות בהקשר של זהות, משום שהיא מהווה "ביטוי סמלי ל"רוחו של העם" (אדוני, 2000). לשפה שבה נכתבת יצירה יש השפעה אדירה על אופייה: כל בחירה סגנונית שעושה הסופר מכוונת את היצירה לקהל שונה של קוראים, והסגנונות השונים משדרים מסרים שונים לקוראים שונים. הבחירה של סופר לכתוב בשפה שאינה שפת האם שלו מהווה גם היא בחירה מודעת של הסופר והיא בעלת משמעות.

סופרים ערבים הכותבים יצירות בעברית פועלים בתחום שנקרא "ספרות מינורית" (דלז וגואטרי, 1974 בתוך שושנה, 2013, שבו מחבר כותב בשפה שאינה שפת אמו או שאינה שפת המקום בו הוא גר. "כתיבתו העברית של סופר ערבי הוא תופעה חריגה למדי בנוף התרבות הישראלית, ואין ספק שהיא כרוכה בערעור גבולותיה המסורתיים של התרבות הלאומית" (חבר, 1991, בתוך גלזמן, 2003, 329-328). היחס בין שפת האם לבין הזהות האישית הוא קשר חזק ביותר, מאחר שהזהות מתפתחת גם בעקבות המגע עם השפה המקיפה את האדם. שפת האם מהווה לרוב גאווה תרבותית (ניקולא, 2012), ולכן מעניין לבחון את בחירתם של שני סופרים ערבים לכתוב דווקא בשפת הרוב, העברית, שאינה שפת אדם.

בספרותם של הערבים בישראל ניתן לאתר תקופות שונות לאורך השנים, כאשר כל תקופה משקפת הלכי רוח ושינויים בהגדרת העצמית של המחברים, אם כחלק מ"ספרות ההתנגדות" של שנות השישים (אלעד, 1994), ובין אם כחלק מחדירת הספרות הערבית לקנון התרבות העברי (חבר, 1994). שמאס וקשוע הצליחו לחדור לקנון הספרות הישראלי, אך שילמו מחיר מסוים על כך, שמתבטא בערעור תחושת הזהות שלהם, והדבר מתבטא ביצירותיהם.

הכתיבה בשפה שאינה שפת האם "מציבה את הסופר בפני שאלה של פיצול זהות לשונית" (בוכויץ, 2010), ויש הטוענים שהדבר עלול לגרום למשבר זהות חריף (כילאל, 2006; שניר, 1992), ולמרות שיש מי שחולק על טענה זו (נאטור, 2003), נראה כי יש בה מן האמת, ואת טענה זו נבחן באמצעות בחינת אלמנט הזהות ביצירות של שמאס וקשוע: "ערבסקות" ו"גוף שני יחיד".

לשני הסופרים מאפיינים משותפים רבים, ובמידה מסוימת, סיפורי חייהם משיקים זה לזה בנקודות רבות: שניהם נולדו בכפרים ערביים מרוחקים, שניהם עברו לערים גדולות בגיל ההתבגרות, לתוך מסגרות לימוד יהודיות אליטיסטיות. שניהם חוו משבר הסתגלות שהסתיים בבחירה ללמוד עברית ולהצטיין בה. שני הסופרים השתלבו באליטה התרבותית הישראלית, אך לא חשו מעולם שהתקבלו אליה באמת, ולבסוף עזבו את ישראל ועברו להתגורר בארצות הברית. שניהם העידו כי ההשתייכות לשתי תרבויות השפיע עליהם עמוקות, והדבר משתקף בספריהם.

## פרק ראשון: סקירת ספרות

### מיעוט וזהות

זהות היא מכלול מרכיבים אשר באמצעותם מגדיר הפרט את עצמו (ח'מאיסי, 2010). אריקסון מתאר את הזהות כתחושה פנימית של הפרט, הצומחת בתוכו מצד אחד, וכישות עצמאית, המתפתחת מתוך יחסי הגומלין עם החברה, מצד שני:

"אוסף של הזדהויות המתארגנות על-ידי האישיות המתפתחת מחד גיסא ומארגנות-מכוונות אותה מאידך גיסא. האינטגרציה המתרחשת בצורת זהות עצמית היא יותר מסך כל הזהויות הילידיות: זוהי איכות שונה מסך כל החלקים, זהו הניסיון המצטבר של יכולת ה"אני" למזג את כלל הזהויות עם התמחויות שהתפתחו מן הכשרונות המולדים ועם ההזדמנויות המוצעות על-ידי התפקידים החברתיים. תחושת "זהות האני" היא הביטחון המצטבר של הפרט, כי הדמיון והרציפות הפנימיות תואמים את הדמיון והרציפות של משמעות הפרט לגבי הזולת" (Erikson, 1968, pp. 216).

לפי תפיסות סוציולוגיות, זהות היא סימון המשייך את הפרט לקבוצה מסוימת ומבדיל אותו מקבוצות אחרות. שיוך זה יכול להיעשות בעזרת שייכות אתנית, לאומית ודתית, או באמצעות אמצעי זיהוי כגון שם, שם משפחה, אזור מגורים ושפה, וכן באמצעות סמלים כגון סגנון לבוש, מדים, תספורות, קעקועים ועוד. הזהות נוצרת על-ידי הפרט עצמו וכן על ידי החברה והסביבה שאיתן הוא בא במגע. הפיקוח החברתי והחוק מונעים מהפרט לאמץ זהות כרצונו על-ידי אמצעים כגון תעודת זהות ומסמכים רשמיים (אלקד-להמן, 2011).

זהותם התרבותית של מיעוטים מורכבת מזהות אתנית ומהות לאומית, כאשר הזהות האתנית מייצגת את תחושת העצמי (Self) של היחיד במובן של השתייכות לקבוצה אתנית מסוימת, ואילו הזהות הלאומית מייצגת את תחושת השייכות לחברת הכלל (Phinney, Horenczyk, Liebkind & Vedder, 2001). כאשר עוסקים במרכיבי הזהות של קבוצות מיעוט, מתמקדים במרכיבי הזהות החברתית, המוגדרת כתחושה של השתייכות של היחיד לקבוצה מסוימת והזדהות עם ערכיה (תבורי, 1999).

הזהות החברתית מורכבת מהזהות הבין-אישית (Interpersonal Identity) ומהזהות הקולקטיבית (Collective Identity): בעוד שהזהות הבין-אישית היא תוצר של אינטראקציה ישירה, עקבית ומתמשכת בין הפרט לבין סביבתו הקרובה, הזהות הקולקטיבית משייכת את הפרט לקבוצה גדולה יותר, המורכבת מפרטים עמם אין לו קשר ישיר, ולמרות זאת, לפרט יש תחושת השתייכות לקבוצה הגדולה, והוא חולק מאפיינים שונים עם פרטים אחרים המשתייכים אליה (Brewer & Gardner, 1996).